

ŠAPOKA, Mindaugas. *Didysis Šiaurės karas, 1700–1721: karas, pakeitęs moderniąją Europą*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 320 p. ISBN 978-609-8183-79-5

Vidmantas Airini
Klaipėdos universitetas

Mindaugo Šapokos knyga parašyta aktualia tema, iki šiol sulaukusia mažai Lietuvos istorikų dėmesio. Ši monografija yra rimčiausias istoriografijos mėginimas iširti didžiausio XVIII a. pradžios karo, apėmusio Šiaurės rytų Europą, priežastis, eigą ir pasekmes. Gerokai prieš jai pasirodant knygų lentynose, buvo išleistas šiandien jau daugeliu atžvilgių pasenęs karų su Švedija temai skirtas spaudinys¹. Vėliau nepriklausomos Lietuvos istoriografija daugiausia apsiribojo šio karinio konflikto atskirų įvykių, pavienių karinių kampanijų, su karu susijusių procesų ir reiškinų tyrimais². Dėmesio šiam karui skirta Lenkijos, Rusijos ir Švedijos istoriografijoje. Lietuvai aktualius Abiejų Tautų Respublikos dalyvavimo XVIII a. pradžios kare aspektus tyrę Lenkijos istorikai parengė publikacijų, skirtų tiek karo veiksmų eigai, Lenkijos ir Lietuvos pajėgų dalyvavimui jame³, tiek atskiroms su šiuo kariniu konfliktu susijusioms problemoms⁴. Lietuvos istoriografijoje labiausiai stokota sintezės, kurioje būtų ne-

207

¹ DUNDULIS, Bronius. *Švedų feodalų įsiveržimai į Lietuvą XVII–XVIII a.* Vilnius, 1977.

² RAKUTIS, Valdas. Lietuvos kariuomenė Šiaurės karo metu 1700–1721 m., I. *Šiaurietiški atsivėrimai*, 2003, nr. 1, p. 7–14; RAKUTIS, Valdas. Lietuvos kariuomenė Šiaurės karo metu 1700–1721 m., II. *Šiaurietiški atsivėrimai*, 2003, nr. 2 (15), p. 10–14; RAKUTIS, Valdas. Liudvikas Konstantinas Pociėjus (1709–1730). In *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai*. T. I: *LDK didieji etmonai ir sukilimų vadai*. Vilnius, Kaunas, 2008, p. 208; RAKUTIS, Valdas. Saločių mūšis. In *Pasvalio krašto istorija XV–XVIII a.* Ats. red. Vytautas DIDŽPETRIS. Kaunas, 2009, p. 109–150; SLIESORIŪNAS, Gintautas. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje suverbuotų dalinių siuntimas prie Rygos 1700 m. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2001 / 2. Vilnius, 2002, p. 59–86; SLIESORIŪNAS, Gintautas. Pirmoji Vilniaus okupacija Šiaurės karo metais (1702 m. balandis–gegužė). In *Praeities pėdsakais. Skiriama profesoriaus daktaro Žigmanto Kiaupos 65-mečiui*. Red. komisijos pirm. Edmundas RIMŠA. Vilnius, 2007, p. 267–292; SLIESORIŪNAS, Gintautas. Wywiad moskiewski o wydarzeniach w Wielkim Księstwie Litewskim na przełomie wieku XVII i XVIII. In *Etniczne, kulturowe i religijne pogranicza Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku* (Między Zachodem a Wschodem, t. 3). Red. Krzysztof MIKULSKI, Agnieszka ZIELIŃSKA-NOWICKA. Toruń, 2006, s. 106–120; ŠAPOKA, Mindaugas. Lietuvos belaisviai Rusijoje XVIII a. pradžioje. *Voruta*, 2014, nr. 8 (798), p. 9; ŠAPOKA, Mindaugas. Lietuvos belaisviai Rusijoje XVIII a. pradžioje. *Voruta*, 2014, nr. 9 (799), p. 9; ŠAPOKA, Mindaugas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenė 1710–1711 m. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2017 / 1. Vilnius, 2017, p. 23–48; ŠAPOKA, Mindaugas. Lietuvos kariuomenės kampanija 1712 m. ir prošvediško perversmo galimybės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. *Karo archyvas*, 2019, t. 34, p. 30–60; ŠAPOKA, Mindaugas. *The Genesis of the 1715 Vilnius Confederation of the Grand Duchy of Lithuania in 1710–1715*. Thesis (Ph.D.). Aberdeen, 2014; ŠAPOKA, Mindaugas. *Warfare, Loyalty, and Rebellion. The Grand Duchy of Lithuania and the Great Northern War, 1709–1717*. London, New York, 2018.

³ WIMMER, Jan. *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej (1700–1717)*. Warszawa, 1956.

⁴ CIESIELSKI, Tomasz. Wojsko litewskie w latach 1698–1709. In *Wojny północne w XVI–XVIII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*. Red. Bogusław DYBAŚ, Anna ZIEMLEWSKA. Toruń, 2007, s. 165–182; CHOMICI, Grzegorz. Rezydenci brytyjczy w Gdańsku w okresie wielkiej wojny północnej. In *Wojny północne w XVI–XVIII wieku...*, s. 189–195; WAGNER, Marek. Zagon kawaleryjski Jana Grudzińskiego w 1712 roku. In *Wojny północne w XVI–XVIII wieku...*, s. 209–223; ZWIERZYKOWSKI, Michał. Konsekwencje

apsiribojama tuometine Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, o pažvelgta į karą plačiau, įvertinus jo eigą ir įvykusius pokyčius Šiaurės rytų Europos mastu.

Prologe autorius atkreipė dėmesį į karo pavadinimo problemą, minėdamas mūsų visuomenei mažiau žinomus Pirmąjį ir Antrąjį Šiaurės karus⁵. 1700–1721 m. karą dėl jo masto ir pasekmių autorius pagrįstai siūlo toliau vadinti Didžiuoju Šiaurės karu. Šiame konflikte prieš Švediją kovojo Danija-Norvegija, Saksonija, Abiejų Tautų Respublika ir Rusija, o epizodiškai dalyvavo ir daugiau valstybių. Konfliktas buvo labai reikšmingas Lenkijai ir Lietuvai. Jis pagilino jau nuo XVII a. vidurio prasidėjusią politinę ir ekonominę krizę, išryškino silpnąsias Lenkijos ir Lietuvos ginkluotųjų pajėgų puses, akivaizdžiai parodė jų prastą gebėjimą ginti valstybę. Tačiau ne vien Abiejų Tautų Respublika yra autoriaus dėmesio centre. Didžiojo Šiaurės karo įvykių tyrimas apima Baltijos jūros regioną, įtraukia ir geografiškai nutolusius kraštus. Autorius siekė plačiai nušviesti karą kaip reiškinį, apimantį politinius, socialinius ir kultūrinius aspektus.

208

Ši monografija yra karo istorijos veikalas. Karo istorija, kaip disciplina, skirstoma į karų istoriją, karybos istoriją ir pagalbinius karo istorijos mokslus. Pirmoji sritis (karų istorija) nagrinėja karų priežastis, eigą, pasekmės, su jomis susijusius reiškinius. Karybos istorija apima kariuomenės ir ją sudarančių rūšių, jų ginkluotės, uniformos, karo technikos istoriją, taip pat karo meno istoriją (strategijos, taktikos ir operatyvino meno istoriją) bei karo minties istoriją. Mindaugo Šapokos knygą, kaip vienam konkrečiam karui, nušviečiant jo karinius, politinius, socialinius, kultūrinius ir ekonominius aspektus, skirtą veikalą, galėtume priskirti pirmajai – karų istorijos – sričiai, tačiau tuo pat metu ji apima ir karybos istorijos dalis, kuriose aptariami konkrečių kariuomenių organizacijos ypatumai ir kovos būdai, taip supažindinant skaitytojus su kariuomenėmis, kaip vienais pagrindinių karo metu veikiančių subjektų.

Knyga suskirstyta į 12 skyrių su juose pristatomų reiškinų ir karo eigos esmę puikiai nusakančiais lakoniškais pavadinimais.

1. Skyriuje „Karas amžių sandūroje“ žvelgiama į XVI–XVII a. įvykusius karybos pokyčius, tad šis skyrius priklauso ne tik karų istorijos, bet ir minėtai karybos sričiai. Šių pokyčių metu virš senojo pavyzdžio kariuomenės, kurios branduolį sudarė karo prievolę atliekantys kilmingi žemvaldžiai, iškilo didele dalimi nekilminga, tačiau profesionali karinė jėga, dėl nuolatinio kovinio rengimo, muštro įvaldžiusi naujų šaunamųjų ginklų galią. Nepamiršti ir kiti karo palydovai – badas ir epidemijos, neretai nužudavusios daugiau karių, ir tuo labiau civilių, nei karo veiksmai.

ustrojowe wielkiej wojny północnej dla Rzeczypospolitej. In *Wojny północne w XVI–XVIII wieku...*, s. 259–267.

⁵ Pirmuoju Šiaurės karu yra vadinamas 1558–1583 m. datuojamas Livonijos karas arba jo 1563–1570 m. etapas, o Antruoju įprasta vadinti 1655–1660 m. Lenkijos ir Lietuvos karą su Švedija.

2. Skyriuje „Nuo Maskvos iki Kopenhagos“ skaitytojams pristatoma karo išvakarėse regione ir apskritai Europoje susiklosčiusi politinė situacija. Pažvelgta į ambicingo caro Petro I valdomos Rusijos karinio potencialo augimą, į Švedijos pastangas išsaugoti Baltijos jūros regione užimamą dominuojančią padėtį ir į sąjungą su Saksonija sudariusią, tačiau vidinėse problemose paskendusią agrarinę, stipresnės pramonės neturinčią Abiejų Tautų Respubliką, kurios valdovas Augustas II puoselėjo absoliutizmo siekius. Pakankamai dėmesio skirta Danijos ir Norvegijos valstybės užsienio politiką formuojantiems veiksniams ir šios valstybės kariuomenei.

3. Skyriuje „Karo pradžia“ pažvelgiama į kelių politiniais ir ekonominiais interesais besivadovavusių valstybių (Lenkijos-Lietuvos ir jų sąjungos su Saksonija, Rusijos ir Danijos-Norvegijos) siekius sumažinti Karolio XII valdomos Švedijos galią ir apkarpyti jos valdas. Analizuojami politiniai ir kariniai žingsniai, nuvedę prie didelio masto karinio konflikto pradžios. Atskleidžiamas antišvediškos koalicijos susiformavimas ir karo veiksmų pradžia, kai pergales skynė Švedija ir jos sąjungininkai.

4. Skyriuje „Rusija ar Respublika?“ apie tolesnę Didžiojo Šiaurės karo eigą pasakojama Ispanijos įpėdinystės karo, kito Europoje įsiplieskusio karinio konflikto, fone. Sekami Švedijos kovų su Abiejų Tautų Respublika įvykiai, kai po patirtų nesėkmių savo jėgas mėgino atstatyti Petro I Rusija. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad Karolis XII įsivėlė į kelerius metus trukusį karą Lenkijoje-Lietuvoje, nepakankamai įvertinęs Rusijos kariuomenę dėl praeityje (dar ir XVII a.) jos patirtų pralaimėjimų.

5. Skyriuje „*Ego semel dico et facio*“ pasakojama apie Švedijos karaliaus siekį su karinės jėgos ir propagandos pagalba pašalinti iš sosto Augustą II ir įtvirtinti savo šalies protektoratą Lenkijoje ir Lietuvoje. Aprašomas Švedijos kariuomenės žygis per Lietuvos teritoriją, kai Darsūniškio nesėkmė švedams buvo išimtis, o Vilnių jie užėmė be pasipriešinimo ir atmušė kontrataką. Atkreipiamas dėmesys, kad Varšuvos ir Krokuvos praradimo, pralaimėtų 1702 m. Klišuvo ir 1703 m. Saločių mūšių ir kitų nesėkmių fone apie Augustą II būrėsi norintys jį paremti, švedams priešiški Lenkijos bei Lietuvos didikai ir bajorai, o šiaurėje puolusiai Rusijai pavyko prieiti prie Baltijos jūros. Autorius nušvietė ir Sandomiro bei Varšuvos konfederacijų priešpriešą.

6. Skyriuje „Altranštetas“ sužinome apie švedų ir jų šalininkų mėginimą Lenkijos-Lietuvos soste įtvirtinti Stanislovą Leščinskį, Augusto II bei jį palaikiusių lenkų ir lietuvių pasipriešinimą. Nušviečiamas abiejų pusių ir Rusijos pajėgų telkimas bei karo veiksmai, kurių metu Petru I pavyko įsitvirtinti Ingrijoje ir atimti iš švedų sausumos kelią į Estiją, o sutartimi susilpninti Abiejų Tautų Respubliką, įvedant į ją savo, kaip sąjungininko, kariuomenę. Skaitytojai sužino, kad iniciatyvos neprarandantis Karolis XII savo kariuomenę nuvedė į Saksoniją ir privertė Augustą II sudaryti 1706 m. rugsėjo 24 d. Altranšteto sutartį, pagal kurią pastarasis privalėjo atsisakyti Lenkijos-Lietuvos

sosto ir sąjungos su Rusija. Atskleidžiama ir tai, kad Abiejų Tautų Respublikoje su savo kariuomene ilgam įstrigęs Švedijos karalius rengė Rusijos puolimo planą.

7. Skyriuje „Rusijos puolimas“ aptariamos 1707–1709 m. Rusijos ir Švedijos kovos ir jų kulminacija tapęs garsusis 1709 m. liepos 8 d. Poltavos mūšis, kuriam autorius dėl suprantamų priežasčių skyrė daugiau dėmesio. Monografijoje detalai aprašyta šio karo etapo eiga, atskleidžiant kovojusių pusių strateginius ir taktinius planus, jų stipriąsias ir silpnąsias puses ir šių planų realizavimą. Įvardydamas Karolį XII geru karvedžiu, tačiau prastu strategu, autorius išdėstė jo Ukrainoje ir iki tol padarytas klaidas bei jas fataliomis pavertusias aplinkybes.

8. Skyriuje „Turkų valdžioje“ skaitytojai supažindinami su kardinaliais situacijos kare pokyčiais, įvykusiais po Poltavos mūšio. Atnaujinta prieš Švediją nukreipta koalicija, kuriai priklausiusios valstybės ėmė aktyviai dalyvauti karo veiksmuose, o labai sustiprėjusi ir iniciatyvą perėmusi Rusija užėmė Livoniją ir Estiją. Nepamirštas ir turkų priimtas Karolis XII, toliau puoselėjęs bei realizavęs revanšo planus, ir katastrofa Petru I galėjusi pasibaigti apsuptis prie Pruto upės Moldovoje.

9. Skyriuje „Švedijos galybės agonija“ nušviečiama komplikuota iš visų pusių priešų spaudžiamos ir savo valdas (Suomijoje, Pomeranijoje) bandančios apginti ir išlaikyti Karolio XII karalystės padėtis. Vis pavojingesnė buvo Rusija, kuri karo veiksmus prieš Švediją vykdė jau ne tik sausumoje, bet ir jūroje, nes labai pasistūmėjo jos karinio laivyno, ypač didelį pranašumą prieš švedus teikiančių galerų, statymo darbai.

10. Skyriuje „Vienas prieš visus“, žvelgiant į Didžiosios Britanijos politinį, karinį ir ekonominį veiksmus, sekami kovų tarp Švedijos ir Danijos-Norvegijos įvykiai bei Rusijos veiksmai Abiejų Tautų Respublikoje. Įvertinamos ir Švedijos pastangos laimėti prieš sąjungininkus diplomatiniam fronte.

11. Skyriuje „Karo pabaiga“ susipažįstame su paskutiniu Švedijos mėginimu taisyti savo padėtį ginklais, kurį lydėjo ir Karolio XII žūtis Norvegijoje. Aktyvūs Rusijos veiksmai skatino švedus tartis su kitais karo dalyviais ir atsisakyti dalies savo valdų, o caro valstybės karinis dominavimas vedė prie jos galią įtvirtinusios 1721 m. Nystado (Ništato) taikos sutarties.

12. Paskutiniame skyriuje „Po karo“ skaitytojai supažindinami su karo pasekmėmis, kurias ypač gerai atskleidė pasikeitęs politinis Europos žemėlapis. Žvelgiant į situaciją kariavusiose šalyse, apibūdinami įvykė pokyčiai. Akcentuojamas Rusijos politinės ir karinės galios iškilimas bei įtakos regione ir Europoje padidėjimas, Švedijos ir ypač Abiejų Tautų Respublikos susilpnėjimas. Nusakomi valstybių vidaus santvarkos, taip pat ekonominiai ir demografiniai pasikeitimai. Autorius atkreipia dėmesį, kad, netiesioginiais duomenimis, 1700–1710 m. Lietuva galbūt neteko apie 25 proc. savo gyventojų (p. 231).

Susipažinę su monografija įsitikiname, kad geografiniu ir chronologiniu požiūriu ji peržengia ankstesnės Lietuvos istoriografijos ribas. Tai knyga, nušviečianti visus pagrindinius karo įvykius, kurie rutuliojosi ne tik Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Abiejų Tautų Respublikoje, bet ir už jų ribų ilgą laikotarpį – nuo XVII a. pabaigos iki XVIII a. 3-iojo dešimtmečio. Autorius įvertino sąjungininkės Saksonijos, Danijos-Norvegijos, Švedijos, Rusijos ir kitų valstybių dalyvavimą kare, taigi tiek lokalinės, tiek globalinės reikšmės karo aspektus. Jaučiamas didelis istoriko įdirbis, visapusiškas temos išmanymas ir objektyvumas.

Verta paminėti ir tai, kad knyga parašyta dirbant su įvairiomis užsienio kalbomis parašytais šaltiniais ir moksline literatūra. Tai nestebina turint omenyje, kad autorius savo tyrimą gilino skirtingose akademinėse terpėse (Vilniuje, Aberdyne, Londone). Anglų, baltarusių, lenkų, rusų, švedų, ukrainiečių ir kitų užsienio kalbų mokėjimas leido autoriui puikiai atskleisti temą ir pažvelgti į Didįjį Šiaurės karą įvairiais rakursais, pristatyti ir įvertinti iki tol skaitytojams mažai žinomus arba nežinomus faktus ir reiškinius.

Knygos stilius dalykinis, tačiau tuo pat metu yra labai gyvas. Skaitytojo laukia daugybė įdomių XVIII a. pradžios faktų ir kartais netikėtų, tačiau taiklių palyginimų iš ankstesnių bei vėlesnių istorinių laikotarpių. Tai leidžia daug geriau suprasti nagrinėjamus reiškinius, o monografija tampa lengvai skaitoma kur kas platesniam skaitytojų ratui. Nepaprastai įdomus karo išvakarių situaciją, valstybių, visuomenių ir kariuomenių apibūdinimą intarpų forma pagyvinantis pasakojimas apie Rusijos pasiuntinio kunigaikščio Andrėjaus Chilkovo kelionę į Stokholmą ir jo tolesnį likimą (p. 33, 37, 41, 49, 53, 55, 60, 67).

Dėstymas labai nuoseklus, tačiau gausybė faktų, vardų ir pavardžių užima savo vietą darniai sukurtoje sistemoje, tad jį lengva tiek skaityti, tiek atsiminti, kartu su autoriumi stebint visą karo eigą ir atsekant priežastinius ryšius. Karo priežastims ir eigai suprasti pasitelkiama anksčiau prasidėjusių procesų analizė, kurios vykęs komponavimas ir kalbos lengvumas leidžia paprastai grįžti prie karo įvykių aprašymo ir kartu geriau suprasti jų vietą kariniame konflikte. Tuo galime įsitikinti kiekviename knygos skyriuje. Pavyzdžiui, skyriuje „Nuo Maskvos iki Kopenhagos“, gilinantis į karo išvakarėse regione ir Europoje susiklosčiusią situaciją, pristatomi esminiai Abiejų Tautų Respublikos, Rusijos, Švedijos ir kitų karo dalyvių politinės sistemos, ekonomikos, visuomeninės santvarkos ir kariuomenės organizacijos ypatumai. Šiuo tikslu atsižėžiama ir į ankstesnio šimtmečio įvykius bei procesus, kurių pristatymas skaitytojus priartina prie geresnio XVIII a. pradžios situacijos suvokimo. XVII a. Švedijos politinei sistemai buvo būdinga tai, kad karalius valdžią dalinosi su taryba (*Råd*) ir parlamentu (*Riksdag*), kurį sudarė skirtingų luomų (įskaitant valstybinių žemių ir laisvųjų valstiečių) atstovai. Pasinaudojęs kilmingųjų vidaus nesutarimais ir kitų luomų parama

Skonės karo metu, karalius įtvirtino monarchijos dominavimą parlamento atžvilgiu, o tarybą pavertė sau pavaldžia institucija, taip įvesdamas absoliutizmą. Tarnyba administracijoje ir kariuomenėje, kuri buvo atvira ir nekilmingiesiems, užtikrindavo aukštesnę padėtį visuomenėje ir nobilitaciją (p. 40). Matome augančią ir stiprėjančią Rusiją, į kurios sostą XVII a. pabaigoje įžengia valstybę pertvarkyti siekiantis caras Petras I. Atgyvenusi, lėtai veikiančiais prikazais paremta valdymo sistema neefektyvi, tad ją stengiamasi reformuoti (p. 33–34). Bandoma reformuoti ir ekonomiką, ir visuomenę. Su kultūrinių skolinių iš Vakarų pagalba dedamos pastangos pakeisti Rusijos elitą ir prastuomenę. Caro valdžia buvo aukščiausia, turinti viršenybę ir Dūmos atžvilgiu, tačiau su diduomenės sudaromu elitu reikėjo tartis ir ieškoti konsensuso. Tam, kad valstybė atliktų esminį vaidmenį prekyboje tarp Europos ir Azijos, reikėjo patogių priėjimų prie jūrų, o tai, jų neturint pakankamai, vedė link karų dėl Juodosios jūros ir Baltijos jūros pakrančių (p. 34). Monografijoje atskleidžiami esminiai Abiejų Tautų Respublikos ir jos kaimynių valstybinės santvarkos, visuomenės struktūros ir kariuomenių skirtumai. Akcentuojama, kad Seimą sudarantys asmenys kitaip nei Rusijoje buvo renkami vietiniuose susirinkimuose, seimeliuose ir turėjo garsiąją XVII a. viduryje įsigalėjusią *liberum veto* teisę, panaikinančią priimtus nutarimus. Monografijoje atkreipiamas dėmesys į tai, kad Seimas, kaip ir Švedijos parlamentas, buvo šalies teisių ir bajorijos laisvių saugotojas. Laisvosios elekcijos principas leisdavo panaikinti mirusio valdovo priimtus nutarimus renkant naująjį valdovą, prisiekiantį bajorijos jam parengtomis valdymo taisyklėmis. Valdovo nenoras susitaikyti su šia padėtimi ir kovos su bajorija vedė link valstybės nusilpimo, kuris buvo ypač matomas XVIII a. pradžioje. Įtikinamai paaiškinama, kad situaciją gelbėdavo dalį galių perimantys seimeliai ir bajorija, siekiant konkrečių tikslų, mobilizuojančios konfederacijos, kartais gelbstinčios valstybę krizių atvejais (p. 42–43). Skyriuje „Rusijos puolimas“ į nuoseklų Švedijos kariuomenės žygio ir jos judėjimo į kairiakrantę Ukrainą, kontroliuojamą etmono Ivano Mazepos vadovaujamų kazokų, aprašymą įterpiamas trumpas, bet labai informatyvus 1654 m. caro globą, vadovaujant Bogdanui Chmelnickiui, priėmusių Ukrainos kazokų politinių tikslų ir jų pokyčių paaiškinimas (p. 125–127). Autorius atskleidė Petro I kazokų savivaldai keliamos grėsmės fone sudarytų etmono I. Mazepos ir Karolio XII diplomatinių ryšių ir susitarimų pobūdį, aptarė ir Rusijos istoriografijoje nuo seno nusistovėjusius, kazokų etmoną demonizuojančius teiginius.

Kare dalyvavusių valstybių kariuomenės pristatomos lakoniški, stengiantis pernelyg neišsiplėsti, bet kartu tiksliai. Skaitytojui leidžiama gerai suprasti kiekvienos kariuomenės organizacijos ypatumus, juos lemiančias politines, socialines ir ekonomines sąlygas. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad ilgainiui XVII a. nelabai patikimą, trūkstant pinigų savo kraštą plėšiančią samdomą kariuomenę pradėjo keisti patikimesnė, aukštesne morale ir disciplina pasižyminti nuolatinė kariuomenė. Išaugusiai kariuomenei reikėjo geresnės administracijos, galinčios surinkti mokesčius ir aprūpinti ją

ginkluote, maistu, pašaru ir kitais dalykais, o tai vedė prie biurokratinio aparato plėtimo ir absoliutizmo įsigalėjimo. Autorius nesiūlo absoliutizmo laikyti neribota monarcho valdžia, kai jam besąlygiškai paklūsta pavaldiniai ir institucijos. Tai ne vieno asmens diktatas, o monarcho ir elito (neretai kilmingųjų) bendradarbiavimas, kuris Didžiojo Šiaurės karo metu buvo būdingas ir monarcho bei kariuomenės vadovybės santykiams (p. 16–17). Autorius atkreipia dėmesį ir į XVII a. antrosios pusės bei XVIII a. pradžios skirtingų kariuomenių organizacijos, komplektavimo, aprūpinimo, ginkluotės ir naudojimo mūšio lauke tendencijas, priartindamas savo pasakojimą prie Didžiajame Šiaurės kare susidūrusių pajėgų – Rusijos ir Švedijos kariuomenių (p. 18–19). Atskleidžiamas Švedijos kilmingų gyventojų vaidmuo nesibaigiančiuose karuose, veržlios puolamosios švedų taktikos principai – pėstininkų muškietų salvės, kaktomuša suartėjus su priešu, ir puolimai durtuvais bei pikėmis, o tankiai „kelias prie kelio“ išsirikavusių kavaleristų rikiuotė, judėdama dideliu greičiu, iš karto smogia palašais (šaltaisiais ginklais tiesia geležte). Prasitariama ir apie tolesnį kavalerijos dominavimą mūšio lauke ir jos lengvėjimo procesą, vykusį nepaisant kai kurių išimčių, taip pat ir artilerijos iškilimą (p. 19–20, 21). Atkreipiamas skaitytojų dėmesys į tai, kad aptariamą metu linijinė taktika vyravo ne tik sausumoje, bet ir jūroje, kur Baltijos jūros atveju dominavo Švedijos ir Danijos-Norvegijos laivynai (p. 20). Pažvelgiama ir į karių kasdienybę, maistą bei gėrimus, ir į „karo ritmą“, kai karines kampanijas keisdavo kovai mažiau tinkami laikotarpiai be aktyvių karo veiksmų – lietingas ruduo ir šalta žiema, arba atvirkščiai, kai karinės kampanijos kaip tik vykdomos rudenį, apsirūpinus maistu bei pašarais, žygiuojant žiemą, kai upės, pelkės ir ežerai užšaldavo, todėl sutinkama daug mažiau vandens kliūčių (p. 22). Atskleidžiami kariuomenės ir savo bei svetimo krašto civilių gyventojų santykiai, kuriuos dažnai įkūnydavo natūra arba pinigais surenkamos kontribucijos ir plėšikavimas (p. 23–24). Nepamirštos ir karinės tradicijos bei karo teisė, kurios praktinis taikymas (pavyzdžiui, karo belaisvių atveju) priklausė nuo kariuomenės, socialinio sluoksnio ir konkrečios situacijos. Aptartas ir karo belaisvių likimas (p. 29–30).

Nepamiršta Abiejų Tautų Respublikos ir kartu Lietuvos kariuomenės tema. Matome tai, kad XVII a. Lenkijos ir Lietuvos kariuomenių tautinis autoramentas turėjo stipriųjų pusių, tačiau amžiaus pabaigoje ir XVIII a. pradžioje jas užgožė dideli trūkumai, labai išryškėję autoramento daliniams pamažu degraduojant. Taiklus ir autoriaus pažymėjimas, kad, nepaisant kai kurių panašumų su Švedijos ir Rusijos kariuomenėmis, Lenkijos ir Lietuvos kariuomenės buvo orientuotos į bajorijos laisvių gynimą, o ne į naujų teritorijų užkariavimą. Joms išlaikyti labai trūko lėšų, o viduje radosi vis daugiau netvarkos (p. 46–47). Tolesnį tautinio autoramento egzistavimą kariuomenėje paaiškina bajorijos noras išlaikyti jų interesus ginančių ir jų karjerai tarnaujančių kariuomenės dalį. Dėl šių priežasčių Respublika taip ir nesukūrė rimtesnio karinio laivyno (p. 48). Monografijoje skiriama dėmesio ir Lenkijos-Lietuvos kariuomenių pa-

naudojimui kare Augusto II pusėje – jį labai komplikavo vidinė suirutė, paskatinta tuomečio diduomenės ir bajorijos susiskaldymo.

Karo eigos atveju, be garsių ir žinomų įvykių, dėmesio skiriama ir mažesniems, kurie puikiai įkomponuoti tekste. Rašoma ir apie Augusto II bei Petro I susitikimą Biržuose 1701 m. (p. 73), ir apie 100 raitelių praradusio švedų dalinio sutriuškinimą prie Darsūniškio 1702 m. (p. 83). Nepaisant karo masto, Lietuvai autorius skyrė deramą dėmesį. Jos dalyvavimas kare ir krašte susidariusi padėtis įvertinti kariniu, politiniu, ekonominiu ir socialiniu aspektais. Konkrečiais pavyzdžiais autorius atskleidė didžiulį poveikį, kurį Baltijos jūros regiono šalims, tarp jų ir Lietuvai, padarė 1710–1711 m. šiuose kraštuose siautusi maro epidemija (p. 26–28).

214

Autorius pasirinko plačiajam skaitytojų ratui labai prieinamą asmenvardžių rašybos variantą, kai asmenvardžiai adaptuojami lietuvių kalba, o pirmą kartą juos minint skliausteliuose rašomi ir originalo kalba. Dėl šio pasirinkimo tekstas skaitomas labai lengvai, be papildomų pastangų aiškinantis, kaip taisyklingai išstarti, pavyzdžiui, prancūzų, švedų ar turkų vardus ir pavardes. Matome ir vartojamų istorinių terminų paaiškinimus, kurie įkomponuoti šalia jų pirmo paminėjimo tekste. Tai pasakytina ir apie reiškinius, kurių paaiškinimai labai padeda geriau suvokti istorinius niuansus ir aplinkybes.

Skaitytojų patogumui sudaryta leidinio pabaigoje (p. 305–319) esanti asmenvardžių, vietovardžių ir dalykinė rodyklės. Knyga turi ir tokio pobūdžio spaudiniams reikalingus žemėlapius, pavyzdžiui, Švedijos kariuomenės operacijų 1700–1706 m. žemėlapį (p. 101), Didžiojo Šiaurės karo veiksmų paveiktų teritorijų žemėlapį (p. 201), taip pat priešlapyje esantį bendrą Šiaurės rytų Europos 1721 m. žemėlapį su didžiausių sausumos ir jūrų mūšių bei Rusijai, Hanoveriui ir Brandenburgui-Prūsijai atitekusių Švedijos teritorijų žymėjimu. Ateityje rengiant antrąjį knygos leidimą, vertėtų pasvarstyti apie papildomų žemėlapių sudarymą. Tai leistų lengviau suprasti kariuomenių judėjimo kelius, aiškiau matyti didžiulėje teritorijoje vykusią karinių operacijų ir mūšių lokalizaciją, galiausiai geriau išstudijuoti karo veiksmų teatrų ypatumus bei karo veiksmų eigą.

Mindaugo Šapokos knyga „Didysis Šiaurės karas, 1700–1721: karas, pakeitęs moderniąją Europą“ turėtų tapti mokslininkams ir dėstytojams, istorijos mokytojams, studentams, kariškiams ir plačiajam skaitytojų ratui naudinga ir įdomia knyga. Joje pateiktas nuoseklus Didžiojo Šiaurės karo link vedusių įvykių, karo eigos ir pasekmių dėstymas ir kartu priežastinius ryšius atskleidžianti analizė, atsakanti ne tik į klausimą, kas įvyko, bet ir kodėl įvyko. Šis neabejotinai originalus karo istorijos veikalas yra naujas Lietuvos istoriografijos žingsnis.